

Źródła polskiej kultury strategicznej. Analiza problemu

Wstęp

Badania nad kulturą strategiczną rozpoczęły się wraz z wprowadzeniem do arsenałów bojowych USA i ZSRR broni atomowej. W latach sześćdziesiątych XX wieku amerykański uczoney Jack L. Snyder sformułował opinię głoszącą potrzebę rozwinięcia badań nad „kulturą odstraszenia”¹. Na szeroką skalę problematyką związków między bronią masowej zagłady a bezpieczeństwem zajęto się wraz z końcem zimnej wojny kiedy to pojawiła się możliwość swobodnego przepływu myśli, idei, opinii. Polska przez wiele lat po zakończeniu drugiej wojny światowej znajdowała się pod dominacją radziecką. Ograniczało to zakres badań nad kulturą strategiczną. W PRL badacze zajmujący się problemami relacji międzynarodowych koncentrowali się głównie na kwestiach związanych z bezpieczeństwem. Trudno też było prowadzić badania w oderwaniu od warstwy ideologicznej, co wpływało na ich jakość. Kultura strategiczna jest terminem znacznie szerszym od samego bezpieczeństwa. Koniec zimnej wojny to czas przewartościowań nie tylko na arenie międzynarodowej, ale również w ramach prowadzonych badań naukowych. Pojęcia takie jak globalizacja, geopolityka czy w końcu kultura strategiczna weszły do obiegu naukowego na szeroką skalę po przełomie 1989 roku. Nie oznacza to jednak, iż kwestie polityczne, ideologiczne nie wpływają na podejmowane badania dotyczące skomplikowanej materii kultury strategicznej również w czasach nam współczesnych. Sugerowany przez Fukuyamę i wyczekiwany przez wielu wraz z zakończeniem czterdziestopięcioletniego

¹ J.L. Snyder, *The Soviet Strategic Culture: The Implications for Nuclear Options*, Santa Monica 1977.

okresu zimnej wojny „koniec historii” jednak nie nastąpił. Wydarzenia związane z wojną z terroryzmem, globalny kryzys finansowy i zachwianie kapitalistyczną gospodarką skłaniają raczej do tezy o „zderzeniu cywilizacji”².

Wraz z upadkiem komunizmu nastąpiło głębokie przewartościowanie w sferze politycznej, społecznej oraz gospodarczej w państwach byłego bloku wschodniego, w tym w Polsce. Praktycznie od początku decydenci odpowiedzialni za konstrukcję kultury strategicznej zmuszeni zostali do budowy jej od podstaw. Wraz z przełomem 1989 roku rozpoczął się nowy okres w dziejach państwa i narodu. Aż po dzień dzisiejszy trwają spory dotyczące polskiej racji stanu, całościowej koncepcji polityki zagranicznej. To właśnie od ich rozstrzygnięcia poprzez osiągnięcie ponadnarodowego konsensusu zależy trwałość konstrukcji kultury strategicznej.

Kultura strategiczna – definicja pojęcia

Kultura strategiczna często bywa łączona z problemem bezpieczeństwa. Należy jednak podkreślić, iż zakres jej oddziaływania jest znacznie szerszy. Obecnie kulturę strategiczną sytuuje się na linii wartości, preferencji, zachowań państwa. Ważnym problemem jest także możliwość częstych – co charakterystyczne dla kultury strategicznej – zmian. Mogą one mieć zarówno charakter ewolucyjny, jak i rewolucyjny, co często jest następstwem „dramatycznych wydarzeń, traumatycznych doświadczeń [...] które dogłębnie kompromitują podstawowe przekonania i wartości”³. Kształtując od podstaw kulturę strategiczną, należy podjąć wyzwania z zakresu: zdefiniowania problemu, określenia źródeł powstania problemu, skali możliwości i ograniczeń w realizacji strategii. Tworzy się w ten sposób odpowiedni fundament pod całą konstrukcję. Warto też podkreślić, iż kultura strategiczna jest „własnością zbiorowości, nie zaś po prostu jednostek, z których zbiorowości się składają”⁴. Według J. Snydera kultura strategiczna jest „zbiorem sądów ogólnych, postaw i wzorców zachowań związanych ze strategią nuklearną, który osiągnął stan względnej trwałości, właściwej raczej sferze kultury niż czystej polityki”⁵. Alastair I. Johnston uważa, iż „kultura strategiczna jest

² F. Fukuyama, *Koniec historii*, tłum. T. Bieroń, M. Wichrowski, Poznań 2000; S. Huntington, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 1997; R. Kagan, *Powrót do historii i koniec marzeń*, tłum. G. Sałuda, Poznań 2009.

³ Cyt. za: J.S. Lantis, D. Howlett, *Kultura strategiczna*, [w:] *Strategia we współczesnym świecie. Wprowadzenie do studiów strategicznych*, red. J. Baylis et al., tłum. W. Nowicki, Kraków 2009, s. 101.

⁴ Ibidem, s. 99.

⁵ J. Snyder, *The Soviet Strategic Culture*, op. cit., s. 8.

środowiskiem ideowym ograniczającym wybór zachowań, odwołując się do danej kultury strategicznej, można przewidywać szczegółowe rozwiązania w dziedzinie strategii⁶. Według Olafa Osicy kultura strategiczna to swoistego rodzaju system złożony z trzech segmentów. Pierwszy segment składa się z idei, myśli, doktryn, wartości będących wynikiem doświadczeń historycznych. Drugi segment to wartości polityczne, trzeci zaś zawiera sposoby myślenia, legitymizowanie decyzji dotyczących bezpieczeństwa⁷.

Innym ważnym pojęciem nierozzerwalnie związanym z kulturą strategiczną jest bezpieczeństwo kulturowe. Zdaniem Jana Czajki to „zdolność państwa do ochrony tożsamości kulturowej, dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, w warunkach otwarcia na świat, umożliwiających rozwój kultury poprzez internalizację wartości niesprzecznych z własną tożsamością”⁸. W skład bezpieczeństwa kulturowego wchodzi następujące elementy:

- ochrona wartości symbolicznej (język, zwyczaje, tradycja historyczna, literatura, filozofia, ideologia)⁹,
- ochrona wszystkich dóbr kultury oraz dziedzictwa narodowego (pomniki narodowe, zabytki, dzieła sztuki, wytwory rzemiosła),
- poczucie bezpieczeństwa narodowego znajdujące swoje odbicie w tożsamości narodowej, prawach człowieka do kultury,
- otwartość kultury rozumiana jako umiejętność zachowania spójności między wartościami wewnętrznymi a czynnikami zewnętrznymi wpływającymi na ostateczny kształt kultury narodowej,
- promocja kultury narodowej poza granicami kraju¹⁰.

⁶ J.S. Lantis, D. Howlett, *Kultura strategiczna*, op. cit., s. 103.

⁷ O. Osica, *Polska wobec operacji NATO i polityki bezpieczeństwa i obronnej UE*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i w Niemczech*, red. K. Malinowski, Poznań 2000, s. 103.

⁸ Cyt. za: J. Czajka, *Bezpieczeństwo kulturowe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2011, s. 26.

⁹ Słusznie więc zauważa A. Dawidczyk, iż „bezpieczeństwo kulturowe to konieczność zapewnienia ochrony tożsamości narodowej, przeciwdziałania zagrożeniom dla kultury (w związku z napływem obcych wartości z innych kręgów kulturowych), religii, języka”. Cyt. za: A. Dawidczyk, *Nowe wyzwania, zagrożenia i szanse na bezpieczeństwo Polski u progu XXI wieku*, Warszawa 2001, s. 16; zob. J. Czaputowicz, *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa – aspekty teoretyczne*, [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, red. S. Dębski, B. Górka-Winter, Warszawa 2003, s. 24–25.

¹⁰ J. Czajka, *Bezpieczeństwo kulturowe...*, op. cit., s. 26; zob. T. Jemioło, *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji i procesów społecznych*, [w:] *Kultura narodowa w kształtowaniu świadomości obronnej społeczeństwa i bezpieczeństwa państwa*, „Zeszyt Problematyki Towarzystwa Wiedzy Obronnej”, 25.03.2001, s. 20.

Bezpieczeństwo kulturowe jest ściśle związane z bezpieczeństwem państwa i z jego kulturą strategiczną. Ma ścisły wpływ na sferę stosunków wewnętrznych kraju, jak również na jego politykę zagraniczną. Znajduje swoje kluczowe miejsce w strategii bezpieczeństwa państwa¹¹.

Kultura strategiczna jest pojęciem stosunkowo nowym. Wprowadzenie do obiegu naukowego kultury strategicznej w znaczący sposób poszerza pole badań nad bezpieczeństwem, kulturą polityczną. Zmianie podlega również samo spojrzenie na zakres podmiotowo-przedmiotowy kultury strategicznej. O ile w przeszłości za adresata kultury strategicznej uważano naród, państwo, a nawet pojedynczego odbiorcę, o tyle obecnie za podmiot kultury strategicznej uważa się również organizacje międzynarodowe. Swoją kulturę strategiczną posiada NATO, trwają też badania nad kulturą strategiczną UE. Badacze problemu są jak na razie zgodni co do tego, że nie ma jednej, uniwersalnej kultury strategicznej. Różnice cywilizacyjno-kulturowo-tożsamościowe uniemożliwiają stworzenie jednej, spójnej dla wszystkich podmiotów konstrukcji. Wszystko więc wskazuje na to, iż badania nad pojęciem kultury strategicznej będą wraz z rozwojem globalnych relacji międzynarodowych coraz bardziej intensywne.

Źródła kultury strategicznej

Typologia źródeł kultury strategicznej jest mocno zróżnicowana. Przyjmuje się, że źródła kultury strategicznej dzielą się na materialne oraz kulturowe. Według Jeffreya S. Lantisa oraz Darryla Howletta źródła kultury strategicznej można podzielić według klucza fizycznego, politycznego, społeczno-kulturowego. W skład pierwszego klucza wchodzi: środowisko geograficzne, klimat, zmiany pokoleniowe, technologia, bogactwa naturalne. Drugi klucz obejmuje: doświadczenia historyczne, system polityczny, przekonania elit, organizację wojskowości. Trzeci, ostatni z kluczy koncentruje się na mitach, symbolach oraz źródłach pisanych będących wynikiem dotychczasowych badań nad kulturą strategiczną¹². W wypadku Polski na plan pierwszy wysuwają się źródła kultury strategicznej związane z doświadczeniami historycznymi, organizacją wojskowości, stosunkiem do kwestii zagospodarowania bogactw naturalnych oraz mity i symbole jako elementy dopełniające narodową kulturę strategiczną. Rola poszczególnych źródeł historycznych zależy w dużym stopniu od przekonań elit politycznych, intelektualnych. To one są odpowiedzialne za finalny kształt kultury strategicznej oraz wybór źródeł, które składają się na ostateczną jej konstrukcję.

¹¹ J. Czaja, *Bezpieczeństwo kulturowe...*, op. cit., s. 26.

¹² J.S. Lantis, D. Howlett, *Kultura strategiczna*, op. cit., s. 94.

Rozważania nad źródłami polskiej kultury strategicznej

Budowa kultury strategicznej RP rozpoczęła się wraz z upadkiem świata dwubiegunowego, co zbiegło się z końcem zimnej wojny i odzyskaniem przez Polskę suwerenności. Wyłonione w wolnych wyborach elity polityczne podjęły decyzję o reorientacji politycznej kraju zarówno w wymiarze wewnętrznym, jak i zagranicznym. Gospodarka nakazowo-rozdzielcza została uznana za nieefektywną. Zastąpiono ją gospodarką wolnorynkową wzorowaną na systemach ekonomicznych państw zachodnich. Polska stała się demokratycznym państwem prawa, doprowadzając w grudniu 1989 roku do nowelizacji Konstytucji. Zrezygnowano z zapisów o hegemonicznej roli PZPR, przyjaźni z ZSRR, w końcu zmieniono nazwę państwa z PRL na RP. Wraz ze zmianami rozpoczęto budowę od podstaw społeczeństwa obywatelskiego. Prawdziwą rewolucję przeszła polityka zagraniczna. Głównymi wyzwaniami z zakresu polityki zewnętrznej początku ostatniej dekady XX wieku stały się: wycofanie wojsk radzieckich z Polski, wyjście naszego kraju z Układu Warszawskiego oraz RWPG. Nawiązano ścisłe relacje dyplomatyczne z wieloma powstałymi po rozpadzie ZSRR nowymi państwami narodowymi, w tym co szczególnie ważne: z Litwą, Białorusią i Ukrainą. Wymianie uległa również obsada kadrowa placówek zagranicznych MSZ. W sposób jednoznaczny zerwano więc z przeszłością. Postanowiono niemalże od podstaw zbudować nowych gmach państwa. Kluczowym zadaniem ostatniej dekady XX wieku stało się członkostwo w NATO oraz UE. Starania o akcesję w struktury organizacji zachodnioeuropejskich zakończyły się powodzeniem. To właśnie w oparciu o NATO oraz UE podjęto wysiłek budowy nowej, narodowej kultury strategicznej.

Do najważniejszych elementów (źródeł) polskiej konstrukcji kultury strategicznej zaliczamy:

- doświadczenia historyczne¹³,
- mity, symbole,
- środowisko geograficzne ze szczególnym uwzględnieniem położenia geopolitycznego,
- bogactwa naturalne, w tym problemy z ich eksploatacją oraz przesyłem (dywersyfikacja dostaw gazu ziemnego i ropy naftowej),
- organizacja wojskowości.

Tragiczne losy państwa polskiego w XX wieku przyczyniły się do tego, iż elity polityczne, intelektualne naszego kraju przywiązują bardzo duże znaczenie

¹³ Według Thomasa Carlyle'a: „Historia to wiecznie żywy, wiecznie czynny chaos bytu, w którym z niezliczonych elementów powstają coraz to nowe kształty”. Cyt. za: Th. Delpach, *Powrót barbarzyństwa w XXI wieku*, tłum. W. Dłuski, Warszawa 2008, s. 175.

do kwestii historii jako elementu mającego zarówno bezpośredni, jak i pośredni wpływ na konstrukcję kultury strategicznej. Doświadczenia historyczne związane z trudnym dla utrzymania substancji narodowej czasem zaborów, potem zaś z wydarzeniami drugiej wojny światowej spowodowały, iż elity państwa starały się zapewnić w stopniu co najmniej dostatecznym bezpieczeństwo kraju. Brak zagrożeń zewnętrznych, jak również napięć o charakterze wewnętrznym uznano za warunek konieczny dla dalszego prawidłowego rozwoju państwa i narodu. W efekcie podjętych działań państwo polskie znalazło się w strukturach obronnych Zachodu. Gwarantem naszego bezpieczeństwa miał się stać Pakt Północnoatlantycki, opierający swoją działalność na „artykule piątym”, będącym podstawą działania na wypadek agresji¹⁴. NATO jako organizacja bezpieczeństwa oparta jest na zasadach demokratycznych respektujących prawa człowieka. Państwo, które chce wstąpić do Sojuszu Północnoatlantyckiego, nie może być uwikłane w konflikty zbrojne ani też mieć nieunormowanej sytuacji wewnętrznej. Doświadczenia drugiej wojny światowej prowadzą jednak do wniosków, iż tylko stabilna politycznie, militarnie i w końcu ekonomicznie sytuacja na Starym Kontynencie może prowadzić do pokojowej koegzystencji państw europejskich. Władze polskie uznały, iż obszarem potencjalnej niestabilności będzie region skupiający państwa byłego ZSRR. Obawiano się również nasilenia tendencji odśrodkowych, separatyzmów na terytorium Federacji Rosyjskiej. Niepokój ten potęgowały wydarzenia związane z rosyjską interwencją zbrojną na obszarze Kaukazu Północnego, konkretnie zaś w Czeczenii. W związku z tym postanowiono oprzeć swoje działania wobec obszaru postradzieckiego na „doktrynie Giedroycia”¹⁵. Mieszkający przez większą część

¹⁴ Według Stanisława Kozieja wraz ze zmianą współczesnego pola walki, jak również warunków geopolitycznych zmienia się sama interpretacja „artykułu piątego”: „Na koniec warto podnieść sprawę chyba największego wyzwania dla strategii Sojuszu, jakim jest interpretacja art. 5 w nowych warunkach strategicznych. Wiadomo, że był on pomyślany jako odpowiedź na groźbę bezpośredniej, wielkiej agresji zagrażającej integralności terytorialnej członków NATO. Tymczasem jego polityczna implementacja miała zupełnie inny kontekst... Przez całe dziesięciolecie wyobrażenia o sposobie prowadzenia obrony na podstawie tego artykułu kształtowały wizję NATO jako operatywnego i skutecznego instrumentu bezpieczeństwa, kierującego się zasadą muszkietierów: »Jeden za wszystkich, wszyscy za jednego«. Na podstawie interpretacji art. 5 budowano koncepcje strategiczne i plany operacyjne... Można powiedzieć, że tak było. Bo oto wydarzenia po 11 września 2001 roku wprowadziły do tego obrazu niemalże zamieszanie”. Cyt. za: S. Koziej, *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Toruń 2008, s. 182–183.

¹⁵ Wraz ze zmniejszeniem zaangażowania Zachodu na obszarze byłego ZSRR wyraźnie zmalały możliwości Polski co do realizacji strategicznych celów „polityki wschodniej”. Wśród niekorzystnych dla naszego kraju tendencji należy wymienić w pierwszej kolejności: zahamowanie tempa procesu akcesji w szeregi UE i NATO ze strony byłych postradzieckich republik

życia we Francji „architekt polskiej polityki wschodniej” uważał, iż tylko niepodległe, demokratyczne państwa wchodzące niegdyś w skład ZSRR przyniosą Polsce możliwość nieskrępowanego rozwoju, realizacji zamierzeń zarówno w sferze polityki zagranicznej, jak i wewnętrznej. Dlatego też od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku RP jest swoistego rodzaju „ambasadorem” prowadzącym działania na rzecz zbliżenia między państwami wchodzącymi niegdyś w skład ZSRR a szeroko rozumianym Zachodem. Polska dyplomacja stara się przekonywać do zajmowania bardziej stanowczych postaw wobec „kwestii wschodniej” przez USA, UE oraz NATO. Dąży również do wzmocnienia tych sił w UE oraz NATO, które opowiadają się za dalszym rozszerzaniem struktur politycznych, militarnych na Wschód. W ten sposób realizuje jeden z celów kultury strategicznej, jakim jest budowa stosunkowo szerokiej przestrzeni bezpieczeństwa europejskiego. Według założeń polskiej kultury strategicznej państwa znajdujące się poza kręgiem oddziaływania UE oraz NATO stanowią potencjalne źródło zagrożenia dla obecnej sytuacji polityczno-ekonomicznej na Starym Kontynencie. Stąd też bardzo dużą wagę strona polska przykładała do programu Partnerstwo Wschodnie. Za główne cele powołanego przez Polskę i Szwecję Partnerstwa Wschodniego należy uznać: demokratyzację europejskiej części byłego ZSRR, zwiększenie tempa procesu akcesyjnego w szeregi UE oraz NATO. Problemy gospodarcze, polityczne w obszarze UE zahamowały jednak współpracę w ramach projektu¹⁶. Za największe wyzwanie dla elit odpowiedzialnych za ostateczny kształt kultury strategicznej należy uznać uregulowanie relacji z Federacją Rosyjską. Polskę i Rosję dzieli stosunek do historii, odmienna interpretacja wydarzeń związanych z przebiegiem drugiej wojny światowej, nierozwiązane problemy ekonomiczne oraz diametralnie odmienny stosunek do kwestii zagospodarowania przestrzeni postradzieckiej. Przez kilkanaście lat od upadku ZSRR w stosunku do Federacji Rosyjskiej obowiązywała polityka wspierania sił demokratycznych chcących wcielić w życie idee atlantyzmu jako kierunku przyszłego rozwoju kraju¹⁷. Wejście Federacji Rosyjskiej do szeroko rozumianej rodziny państw zachodnich, przyjęcie przez nią

oraz osłabienie działań na rzecz demokratyzacji obszaru byłego ZSRR. *Koniec epoki Giedroycia*, zapis z debaty Ośrodka Studiów Wschodnich dostępny na stronach www.rp.pl.

¹⁶ Federacja Rosyjska negatywnie odniosła się do programu Partnerstwo Wschodnie. Protesty ze strony rosyjskiej osłabły, gdy Rosjanie zorientowali się w niewielkiej skali projektu. *Siergiej Lawrow krytykuje Partnerstwo Wschodnie*, „Tydzień na Wschodzie” (Warszawa), 24.03.2009.

Partnerstwo Wschodnie znalazło sojuszników głównie wśród państw Europy Środkowej, *Grupa Wyszehradzka wspiera Partnerstwo Wschodnie*, „BestOSW” (Warszawa), 29.06.2011.

¹⁷ Szerzej o atlantyzmie jako jednej z wizji przyszłego rozwoju Rosji zob.: J. Potulski, *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Gdańsk 2010, s. 43–95.

zasad kształtujących demokratyczne państwo prawa poszerzyłoby strefę bezpieczeństwa. Założenia polskiej kultury strategicznej w wymiarze wschodnim należy jednak uznać za zbyt śmiałe, niebiorące pod uwagę wielu czynników będących pochodną zmieniającej się sytuacji geopolitycznej¹⁸. Z perspektywy czasu należy stwierdzić, iż polska Polityka Wschodnia nie okazała się trwałym fundamentem wzbogacającym konstrukcję kultury strategicznej. Większość postradzieckich państw pozostaje poza rodziną krajów demokratycznych; w ostatnich latach nasiliły się praktyki autorytarne oraz totalitarne. Część z nich wydaje się pogodzona z faktem przynależności do rosyjskiej strefy wpływów. Kluczowe dla rozwoju relacji międzynarodowych państwa wchodzące w skład UE oraz NATO pochłonięte są rozwiązywaniem kryzysu ekonomicznego oraz wojną z terroryzmem. Obszar byłego ZSRR traktują jako arenę o drugorzędnym znaczeniu. W Federacji Rosyjskiej po krótkim, niezwykle burzliwym, mocno kontrowersyjnym okresie rządów ekipy Borysa Jelcyna władzę przejęły siły polityczne wywodzące się z aparatu bezpieczeństwa. Państwo rosyjskie odbudowuje swoją siłę oraz znaczenie na arenie międzynarodowej, wykorzystując zarówno elementy *soft power*, jak i *hard power*. Część komentatorów sceny politycznej oskarża Federację Rosyjską o powrót na drogę imperialną¹⁹. W celu prowadzenia tak zdefiniowanej polityki wyrażającej się w chęci odbudowy mocarstwowej pozycji w polityce międzynarodowej strona rosyjska używa narzędzi w postaci surowców energetycznych, separatyzmów²⁰. Kreuje rzeczywistość, wymuszając na poszczególnych podmiotach relacji międzynarodowych kolejne koncesje polityczno-ekonomiczne i wzmacniając tym samym swoje znaczenie na arenie międzynarodowej. Wobec braku reakcji ze strony państw zrzeszonych w UE i NATO polska polityka wschodnia pozostaje w swoistego rodzaju politycznej izolacji. Na nasz stosunek do Rosji wpływ mają doświadczenia historyczne. Problem Katynia, czterdziestopięcioletnie uzależnienie polityczne oraz gospodarcze od ZSRR w dalszym ciągu wpływają na ocenę wzajemnych relacji. Wzbudzają obawy przed powtórzeniem się, choć zapewne nie wprost, wydarzeń z historii, a to zaciemnia obraz stosunków politycznych i nie pozwala na konstruktywne, kreatywne myślenie. Można odnieść wrażenie, iż wraz pogarszającą się sytuacją geopolityczną naszego kraju polityka wschodnia pozostaje w wyraźnej defensywie. Założenia kultury strategicznej w tej mierze pozostają niezrealizowane. Wyraźny brak pomysłu na nowe otwarcie w relacjach ze Wschodem, w przyszłości być może kluczowych dla państwa polskiego.

¹⁸ M. Kaczmarek, *Rosyjski rewizjonizm wobec Zachodu*, Warszawa 2009.

¹⁹ *Między imperium a mocarstwem nowoczesnym*, red. A. Dudek, R. Mazur, Toruń 2010.

²⁰ B. Kagarlicki, *Imperium peryferii. Rosja i system światowy*, Warszawa 2011, s. 456–473;

J. Gryz, *Determinanty rosyjskiej polityki międzynarodowej*, [w:] *Między imperium...*, op. cit., s. 103–113.

Nie zawsze pozytywny wpływ na konstrukcję kultury strategicznej mają również źródła w postaci mitów oraz symboli. Według Claude'a Lévi-Straussa mit to „ogólna forma reakcji na bodźce zewnętrznego świata [...] generalna postać symbolizmu”²¹. Bronisław Malinowski wyraża opinię, iż

[...] mit jest żywotnym składnikiem cywilizacji ludzkiej; nie jest czymś opowiadaniem, ale aktywną, stale działającą siłą. Nie jest rozumowym wyjaśnieniem ani wyobrażeniem artystycznym. Jest natomiast pragmatycznym dokumentem pierwotnej wiary i mądrości moralnej [...] Stanowią one dowód istnienia [...] rzeczywistości [...] o której wiedza dostarcza człowiekowi motywów do działań [...] a także wskazówek, jak należy je realizować²².

W historii Polski mity i symbole odgrywały znaczącą rolę w czasach zaborów, okupacji niemieckiej, czy też okresu dominacji radzieckiej. Pozwalały przetrwać, scementować naród. Obecnie nie stanowią już o sile państwa, lecz często są czynnikiem hamującym rozwój. Za najważniejszy, utrzymujący się niemalże od stuleci mit należy uznać przeświadczenie o tym, iż Polska stanowi „przedmurze chrześcijaństwa”, ostoję zachodniej cywilizacji. Stanowi to niestety niepisany, aczkolwiek obecny element kultury strategicznej, powodując, że decydenci odpowiedzialni za ostateczną konstrukcję kultury strategicznej chcieliby uniknąć sytuacji, w której Polska stanie się państwem frontowym zawieszonym między zantagonizowanymi Wschodem a Zachodem. Brak w tym wypadku możliwości pozytywnej, chłodnej, w końcu skalkulowanej oceny rzeczywistości politycznej, gospodarczej państwa. Wygrywają stereotypy. Tak ukształtowana kultura strategiczna w dobie powszechnej globalizacji nie daje większych możliwości na realizację przyświecających jej celów. Nie odpowiada ona współczesnym wyzwaniom, których rozwiązaniu służą raczej działania wywodzące się z kręgu doświadczeń „realnej polityki” niż „polityki sentymentalnej”, ukierunkowanej na przeszłość. Zmieniło się także „środowisko informacyjne”. Światowa opinia publiczna coraz rzadziej przygląda się sytuacji w Europie Środkowej, zainteresowana wydarzeniami na innych arenach relacji międzynarodowych. Pytanie o kształt „polskiej polityki historycznej” pozostaje więc – mimo upływu już ponad dwudziestu lat od momentu odzyskania suwerenności – nadal nierozstrzygnięte. Wpływa to negatywnie na konstrukcję kultury strategicznej²³.

²¹ Cyt. za: A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 1981, s. 65; na temat mitu kulturowego zob.: P. Wawrzyński, *Mit kulturowy jako czynnik kształtujący stosunki międzynarodowe*, Toruń 2011, s. 45–65.

²² Cyt. za: B. Malinowski, *Mit w psychice człowieka pierwotnego*, [w:] idem, *Dziela*, t. 7: *Mit, magia, religia*, Warszawa 1990, s. 303.

²³ Polska wizja historii XX wieku pozostaje w wyraźnej opozycji zarówno do rosyjskiej, jak

Innym często podnoszonym przez elity polityczne naszego państwa źródłem kultury strategicznej pozostaje położenie geopolityczne. Polska to kraj średniej wielkości leżący pomiędzy dwiema potęgami: Niemcami oraz Federacją Rosyjską, od której oddziela nas pas państw byłego ZSRR, nadal silnie związanych z państwem rosyjskim. Konstrukcja kultury strategicznej wyklucza otwarty konflikt, nie może jednak nie reagować na ewentualne wrogie wobec naszego kraju działania. Mogą one przyjmować charakter presji ekonomicznej w postaci rozgrywek surowcami energetycznymi. Przykładem negatywnego oddziaływania jest budowa gazociągu północnego bezpośrednio łączącego Niemcy z Federacją Rosyjską. Realizacja tego projektu w wyraźny sposób osłabiła pozycję naszego kraju jako ważnego państwa tranzytowego. Uderzyło to również pośrednio w naszą politykę wschodnią, mającą na celu zbliżenie na linii państwa byłego ZSRR – UE. Położenie geopolityczne naszego kraju nie musi być jednak tylko problemem; można je w umiejętny sposób wykorzystać. W przyszłości Polska mogłaby się stać ważnym szlakiem tranzytowym przesyłu towarów na linii Azja – UE. Wydaje się jednak, iż w dalszym ciągu nie jest to uwzględniane w obecnej konstrukcji kultury strategicznej. Elity władzy powinny traktować możliwość pozytywnego wykorzystania położenia geopolitycznego jako nadrzędny cel naszej kultury strategicznej. W przeciwnym razie skazujemy się na marginalizację. Możliwość realizacji kolejnych projektów energetycznych, transportowych bez udziału Polski należy niestety obecnie uznać za wysoko prawdopodobną. Dzieje się tak w okresie pogarszającej się koniunktury politycznej i gospodarczej dla państw Europy Środkowo-Wschodniej.

Ważnym źródłem naszej kultury strategicznej pozostaje kwestia dostępu do surowców energetycznych, rozumiana szerzej jako problem suwerenności energetycznej państwa. Polska nie dysponuje poważnymi konwencjonalnymi zasobami gazu ziemnego i ropy naftowej. Surowce energetyczne zmuszona jest sprowadzać bezpośrednio lub korzystając z pośrednictwa Federacji Rosyjskiej. Ta ostatnia wykorzystuje swoją monopolistyczną pozycję w celu umacniania swojej siły w regionie Europy Środkowej poprzez windowanie cen za surowce i wykorzystywanie surowców jako narzędzi kreacji polityczno-ekonomicznej rzeczywistości. Pewne nadzieje strona polska wiąże ze złożami gazu łupkowego. Umiejętna eks-

też w pewnej mierze ukraińskiej polityki historycznej. Często prowadzi to do konfliktów mających wpływ na całokształt wzajemnych relacji. A. Dubas, M. Menkiszak, *Rosyjska kampania historyczna*, „Tydzień na Wschodzie” (Warszawa), 26.08.2009; *Rosyjski wywiad realizuje antypolską politykę historyczną*, „Tydzień na Wschodzie” (Warszawa), 2.09.2009; na temat rozbieżnych ocen wydarzeń historycznych w relacjach polsko-ukraińskich zob.: J. Hrycak, *Ukraina. Przewodnik Krytyki Politycznej. Z Jarosławem Hrycakiem rozmawia Iza Chruścińska*, wstęp A. Michnik, Gdańsk – Warszawa 2009, s. 166–196.

ploatacja niekonwencjonalnych zasobów błękitnego paliwa mogłaby się przyczynić do uzyskania suwerenności energetycznej, a co za tym idzie – wzmocniłaby pozycję międzynarodową kraju. Dlatego też polityczni decydenci przykładają tak dużą wagę do kwestii surowców energetycznych, bogactw naturalnych przy budowie konstrukcji kultury strategicznej. Jak ważny jest to jej element, można było dostrzec podczas kryzysów energetycznych na linii Rosja – Ukraina – Białoruś, kiedy to Federacja Rosyjska umiejętnie, w chłodny, racjonalny sposób wykorzystwała narzędzie w postaci dostaw gazu ziemnego w celu uzyskania od rządów państw postradzieckich poważnych koncesji polityczno-gospodarczych. W wyraźny sposób umocniło to jej pozycję na obszarze byłego ZSRR; do pewnego stopnia potwierdziło też istnienie wyłącznej strefy wpływów²⁴.

Mimo iż to siła ekonomiczna obecnie decyduje w większym stopniu niż siła militarna o ostatecznej konstrukcji kultury strategicznej, to w dalszym ciągu jej znaczenie jest relatywnie wysokie. Wśród najważniejszych elementów polskiej strategii bezpieczeństwa mierzonej siłą militarną Stanisław Koziej wymienia:

- zagwarantowanie niepodległości, integralności terytorialnej państwa oraz jego suwerenności,
- zapewnienie porządku konstytucyjnego, praw i wolności jednostki,
- zapewnienie odpowiednich możliwości dla prawidłowego rozwoju państwa,
- działania na rzecz poprawy sytuacji w Europie w oparciu o normy przyświecające społeczeństwu obywatelskiemu, zasadom demokratycznego państwa prawa²⁵.

Zdolności obronne naszego państwa mierzą się nie tyle jego potencjałem militarnym, który należy uznać za co najwyżej przeciętny, ile możliwościami obronnymi wynikającymi z zawartych zobowiązań sojuszniczych. Polska w NATO oraz w sojuszu z USA upatruje gwarancji bezpieczeństwa, dlatego też jedność Sojuszu, jego zdolność do prawidłowego, skutecznego działania, możliwość dalszego poszerzenia są kwestiami niezwykle ważnymi dla ostatecznej konstrukcji kultury strategicznej.

Zakończenie

Badania nad kulturą strategiczną Polski zapoczątkowane zostały po przełomie 1989 roku, choć już wcześniej w okresie PRL zajmowano się kwestią bezpieczeństwa wewnętrznego oraz zewnętrznego kraju – w odmiennych jednak od współczesnych realiach polityczno-ekonomicznych. Wpływ na zmianę podejścia

²⁴ W. Paniuszkin, M. Zygar, *Gazprom. Rosyjska broń*, tłum. K. Romanowska, Warszawa 2008.

²⁵ S. Koziej, *Między piekłem a rajem*, op. cit., s. 231.

do budowy nowej konstrukcji kultury strategicznej miał w wypadku Polski koniec zimnej wojny, który przyniósł ze sobą możliwość korzystania z pełnej, nieograniczonej suwerenności. Konstrukcja polskiej kultury strategicznej w dużym stopniu opiera się na strukturach najważniejszych organizacji determinujących życie społeczno-polityczno-ekonomiczne szeroko rozumianego Zachodu. Nasze bezpieczeństwo zewnętrzne, a także do pewnego stopnia wewnętrzne jest związane z przyszłością Sojuszu oraz UE. Udział Polski w budowie kultury strategicznej NATO oraz UE niestety coraz częściej ogranicza się jedynie do postulatów rozszerzania tych organizacji na Wschód celem dalszego powiększania strefy bezpieczeństwa. Można to uznać za kontynuację wysuniętej już przed drugą wojną światową, a rozwiniętej po jej zakończeniu „wschodniej koncepcji” autorstwa Jerzego Giedroycia. W dzisiejszych geopolitycznych realiach wydaje się to daleko niewystarczające.

Abstract

Sources of Polish strategic culture: Problem analysis

This article presents the role played by the strategic culture in shaping state security, in the context of both internal and external activities. The conducted problem analysis, aimed at discovering the sources of Polish strategic culture, leads the readers to a deeper understanding of the problem of state security.

Literatura przedmiotu

Opracowania

- Czaja J., *Bezpieczeństwo kulturowe Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2011.
- Dawidczyk A., *Nowe wyzwania, zagrożenia i szanse na bezpieczeństwo Polski u progu XXI wieku*, Warszawa 2001.
- Delpach Th., *Powrót barbarzyństwa w XXI wieku*, tłum. W. Dłuski, Warszawa 2008.
- Fukuyama F., *Koniec historii*, tłum. T. Bieroń, M. Wichrowski, Poznań 2000.
- Hrycak J., *Ukraina. Przewodnik Krytyki Politycznej. Z Jarosławem Hrycakiem rozmawia Iza Chruślińska*, wstęp A. Michnik, Gdańsk – Warszawa 2009.
- Huntington S., *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 1997.
- Kagan R., *Powrót do historii i koniec marzeń*, tłum. G. Sałuda, Poznań 2009.
- Kagarlicki B., *Imperium peryferii. Rosja i system światowy*, Warszawa 2011.
- Kłoskowska A., *Socjologia kultury*, Warszawa 1981.
- Koziej S., *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Toruń 2008.

- Malinowski B., *Mit w psychice człowieka pierwotnego*, [w:] idem, *Dzieła*, t. 7: *Mit, magia, religia*, Warszawa 1990.
- Między imperium a mocarstwem nowoczesnym*, red. A. Dudek, R. Mazur, Toruń 2010.
- Paniuszkin W., Zygar M., *Gazprom. Rosyjska broń*, tłum. K. Romanowska, Warszawa 2008.
- Potulski J., *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Gdańsk 2010.
- Snyder J., *The Soviet Strategic Culture. The Implications for Nuclear Options*, Santa Monica 1977.
- Wawrzyński P., *Mit kulturowy jako czynnik kształtujący stosunki międzynarodowe*, Toruń 2011.

Artykuły naukowe w drukach zwartych

- Czaputowicz J., *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa – aspekty teoretyczne*, [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, red. S. Dębski, B. Górka-Winter, Warszawa 2003.
- Gryz J., *Determinanty rosyjskiej polityki międzynarodowej*, [w:] *Między imperium a mocarstwem nowoczesnym*, red. A. Dudek, R. Mazur, Toruń 2010.
- Jemioło T., *Bezpieczeństwo kulturowe w warunkach globalizacji i procesów społecznych*, [w:] *Kultura narodowa w kształtowaniu świadomości obronnej społeczeństwa i bezpieczeństwa państwa*, „Zeszyt Problematyki Towarzystwa Wiedzy Obronnej”, 25.03.2001.
- Lantis J.S., Howlett D., *Kultura strategiczna*, [w:] *Strategia we współczesnym świecie. Wprowadzenie do studiów strategicznych*, red. J. Baylis et al., tłum. W. Nowicki, Kraków 2009.
- Osica O., *Polska wobec operacji NATO i polityki bezpieczeństwa i obronnej UE*, [w:] *Kultura bezpieczeństwa narodowego w Polsce i w Niemczech*, red. K. Malinowski, Poznań 2000.

Materiały Ośrodka Studiów Wschodnich

- Dubas A., Menkiszak M., *Rosyjska kampania historyczna*, „Tydzień na Wschodzie” (Warszawa), 26.08.2009.
- Grupa Wyszehradzka wspiera Partnerstwo Wschodnie*, „BestOSW” (Warszawa), 29.06.2011.
- Kaczmarski M., *Rosyjski rewizjonizm wobec Zachodu*, Warszawa 2009.
- Koniec epoki Giedroycia*, zapis z debaty Ośrodka Studiów Wschodnich dostępny na stronach www.rp.pl.
- Rosyjski wywiad realizuje antypolską politykę historyczną*, „Tydzień na Wschodzie” (Warszawa), 2.09.2009.
- Siergiej Ławrow krytykuje Partnerstwo Wschodnie*, „Tydzień na Wschodzie” (Warszawa), 24.03.2009.